

Голові разової спеціалізованої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському
національному університеті
імені Івана Огієнка
доктору педагогічних наук, професору
Бахмат Наталії Валеріївни

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук,
завідувача відділу дітей з порушеннями інтелектуального розвитку
Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України

Чеботарьової Олени Валентинівни

на дисертаційну роботу **Утьосова Яна Андрійовича**
«Взаємозв'язок уроку і позакласної роботи як чинник формування соціальної
компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями»,
подану до захисту у разову спеціалізовану раду
у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка»
за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта»

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Основною метою навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами, відповідно до Закону України «Про освіту» та Концепції Нової української школи, є соціалізація та повноцінна інтеграція у суспільство.

Важливими напрямками соціалізації підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку є формування у них ключових компетентностей, наскрізних умінь та навичок, серед яких соціальна не лише забезпечує їхню соціальну адаптацію, а й передбачає формування соціальних норм взаємодії, комунікації, поведінки, прояву активності особистості, досягнення відповідних соціальних цілей у специфічних умовах, позитивних результатів, готовності до саморозвитку та професійно-трудової діяльності.

Тому проблема пошуку педагогічних шляхів формування соціальної компетентності учнів з інтелектуальними порушеннями (ІП) є актуальною і потребує вирішення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, ґрунтовно проведений автором, дозволив констатувати недостатню розробленість питання формування життєво необхідних знань, базових соціальних навичок та вмінь

підлітків з ІП під час навчання у спеціальних закладах загальної середньої освіти. Особливі труднощі у вирішенні проблеми розвитку соціальної компетентності підлітків пов'язані не лише з порушеннями темпу їхнього психофізичного розвитку та особистісною нестабільністю, а також їхнім низьким рівнем комунікативних і міжособистісних стосунків, обмеженими та нереалістичними уявленнями про соціальну взаємодію. Це суттєво впливає на подальшу адаптацію та інтеграцію осіб цієї категорії в усіх сферах соціального життя. Тому, питання вдосконалення освітнього процесу шляхом налагодження взаємозв'язку уроку і позакласної роботи як чинника формування соціальної компетентності підлітків з ІП, є безумовно важливим і актуальним. Потребує удосконалення процес корекційно-розвивального впливу на учнів з ІП шляхом розширення завдань з використанням наявного у них життєвого, практичного досвіду на основі ефективних засобів навчання та виховання.

У зв'язку з цим дисертант ставить вагомі завдання: узагальнити науково-теоретичні дослідження про основи формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями; визначити пріоритетні напрямки формування соціальної компетентності школярів, дослідити особливості формування соціальної компетентності; розробити критерії оцінювання та на їх основі визначити рівні сформованості соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями в старших класах спеціальної школи; розробити та експериментально перевірити методику формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №12 від 30.11.2017 року) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології Національної академії педагогічних наук України (протокол №1 від 30.01.2018 року).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що: *вперше* охарактеризовано соціальну компетентність підлітків з ІП, визначено та обґрунтовано її основні структурні компоненти (операційно-змістовий, особистісно-регуляторний, мотиваційно-емоційний, поведінковий) та показники; обґрунтовано та розроблено програму емпіричного дослідження соціальної компетентності підлітків з ІП; визначено та охарактеризовано рівні соціальної компетентності підлітків з ІП; розроблено та експериментально перевірено спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з ІП на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи; доведено

значущість взаємозв'язку уроку та позакласної роботи у формуванні соціальної компетентності підлітків з ІП; *уточнено* розуміння сутності поняття «соціальна компетентність» особистості як інтегративного особистісного утворення, яке включає рівневі та змістові аспекти соціальної поведінки та мобільності, необхідні для успішної соціалізації; адаптований інструментарій психолого-педагогічного вивчення та визначення рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з ІП; зміст, прийоми та засоби формування соціальної компетентності підлітків з ІП; *подальшого розвитку* дістали науково-теоретичні та методичні підходи щодо поетапного формування соціальної компетентності підлітків з ІП; положення спеціальної освіти про сформованість соціальної компетентності як результат успішної соціальної адаптації, соціальної обізнаності та соціальної інтеграції підлітків з ІП у соціум.

Наукове та практичне значення. Дослідником у науково-практичній площині репрезентовано в роботі теоретичні положення, методологічний інструментарій та фактологічну базу, що може слугувати основою для подальших ґрунтовних досліджень. Науковець увиразнив, оновив та узагальнив положення щодо соціальної компетентності як інтегративної якості, що обумовлює успішність соціалізації учнів з ІП. Значної уваги, при вивченні та формуванні соціальної компетентності підлітків з ІП, заслуговує виділення чітких напрямів (комунікативний і професійно-орієнтований), компонентів та показників (операційно-змістовий («здатність до аналізу соціальних ситуацій»; «прогнозування, планування та досягнення результату»; «соціальна обізнаність»; особистісно-регуляторний («сформованість соціальної рефлексії»; «уміння оцінювати та регулювати власну поведінку»); мотиваційно-емоційний («сформованість соціально спрямованої мотивації»; «сформованість емпатійних тенденцій у поведінці»); поведінковий («застосування набутих компетенцій у поведінці»; «володіння здатністю працювати в команді»)), які надалі було реалізовано у взаємозв'язку уроків і позакласної роботи, що вказує на їхню системність, наступність та ефективність. **Практичне значення** здобутих результатів дослідження полягає у тому, що: розроблена методика вивчення рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з ІП може бути використана у практиці роботи спеціальних закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та навчально-реабілітаційних центрів (НРЦ) для психолого-педагогічного вивчення соціальної поведінки цієї категорії дітей; спеціальна методика формування соціальної компетентності, що розроблена на основі взаємозв'язку уроків і позакласної роботи, є ефективною під час використання фахівцями спеціальної освіти для підвищення рівнів соціальної компетентності підлітків

з ІІ. Результати наукового дослідження можуть бути використані спеціальними педагогами, вчителями, вихователями, спеціальними психологами та іншими фахівцями спеціальних ЗЗСО та НРЦ, які навчають і виховують підлітків з ІІ, для методичного забезпечення їхнього кваліфікаційного рівня, з метою подальших наукових досліджень, а також для підготовки студентів закладів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Повнота викладу матеріалу дисертації в наукових публікаціях. Обсяг і зміст дисертації підтверджують наукові публікації, у яких чітко розкрито теоретичне та практичне значення дослідження, що підтверджується позитивним результатом перевірки на плагіат, не викликає запитань та вказує на наукову й професійну компетентність автора.

Результати проведеного дослідження опубліковано у 16 публікаціях автора, з них 9 одноосібних, зокрема, 7 – у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 1 – у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection; 1 – у науковому виданні іншої держави; 6 – публікацій апробаційного характеру. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідалися та були обговорені на всеукраїнських, міжнародних, з міжнародною участю та університетських науково-практичних конференціях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень. Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дослідження Я.А. Утьосова підтверджується концептуальними теоретико-методологічними основами дослідження; усвідомленим, порівняльним та системним аналізом теоретико-практичних наробок. Отриманню обґрунтованості наукових положень сприяли вдало підібрані емпіричні (дослідження розуміння соціальних ситуацій; шкала соціальної компетентності; вивчення ціннісних орієнтацій; спостереження за поведінкою дітей у колективі однолітків; шкала емоційних емпатійних тенденцій; бесіда з педагогічними працівниками з метою вивчення взаємозв'язку уроку та позакласної роботи як умови формування соціальної компетентності; аналіз змістового наповнення освітніх програм, положень МОН України з проблеми формування соціальної компетентності щодо взаємозв'язку уроку та позакласної роботи) та статистичні (кількісне та якісне опрацювання результатів дослідження; методи вторинного опрацювання емпіричних показників із застосуванням математичного, графічного аналізу, статистичного опрацювання результатів за критерієм кутового перетворення Р. Фішера) методи дослідження.

Структура та зміст дисертації, її завершеність та відповідність встановленим вимогам щодо оформлення. Структура та зміст

дисертаційного дослідження характеризується усвідомленою системністю, виразністю та логічністю побудови матеріалу, чіткою структурою усіх складових елементів і підконтрольна виконанню окреслених завдань наукової роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (237 найменувань, з них 24 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 331 сторінку, з них основного тексту – 202 сторінки. Дисертація містить 14 таблиць та 11 рисунків. Додатки подано на 85 сторінках.

Достатньо суттєвим, на наш погляд, є уміння автора не лише логічно викладати та систематизувати дослідницький матеріал, але й чітко окреслювати категоріальний апарат, відповідність усіх його складових тематиці дисертаційної роботи (об'єкт, предмет, мета, завдання тощо).

У першому розділі роботи здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми психолого-педагогічних основ формування соціальної компетентності у підлітковому віці. Розкрито зміст і структуру соціальної компетентності у психолого-педагогічному контексті. При цьому соціальну компетентність дослідник розглядав як інтегративну характеристику особистості, яка включає рівневі та змістові аспекти соціальної поведінки й мобільності, необхідні для успішної соціалізації та соціальної адаптації у системі суспільних взаємин. З'ясовано, що соціальна компетентність є провідним фактором соціалізації та визначає особливості роботи з дітьми з низьким рівнем її оволодіння. Саме тому з'являється необхідність ефективного формування соціальної компетентності у підлітків, які мають проблеми соціальної адаптації та соціалізації (п.1.1). Визначено особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків з ІП, показано вплив їхнього психофізичного розвитку на виникнення труднощів при їхній інтеграції, адаптації та соціалізації у систему суспільних відносин (п.1.2). Описано урок та позакласну роботу як чинники формування індикаторів соціальної компетентності підлітків. Наголошено, що розвиток соціальних освітніх компетентностей у підлітків з ІП реалізується у контексті уроку та позакласної роботи під час навчальних, корекційно-розвивальних і виховних занять, а також переважно за допомогою комунікативних і професійно-орієнтованих засобів діяльності (п.1.3).

У другому розділі обґрунтовано експериментальне дослідження сформованості соціальної компетентності у підлітків з ІП. Розроблено методику емпіричного вивчення стану сформованості соціальної компетентності у підлітків з ІП, яка подана за двома напрямками (дослідження стану сформованості соціальної компетентності підлітків із нормотиповим розвитком (НР) та ІП; емпіричний аналіз взаємозв'язку уроку та позакласної

роботи як чинника формування соціальної компетентності підлітків з ІП), згідно до яких системно описано їхні етапи та виокремлено відповідні компоненти, показники, рівні та критерії оцінювання (п.2.1). За результатами емпіричного вивчення рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з ІП встановлено та описано їхню якісну та кількісну характеристику щодо кожного компоненту, зокрема узагальнений порівняльний аналіз рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з ІП та НР вказує на те, що мінімальний рівень умінь застосовувати набуті компетенції у поведінці проявляється в 56,52% підлітків з ІП та 0,00% у підлітків із НР, відповідно середній рівень – у 35,96% і 39,29%, достатній – у 7,53% і 46,47%, високий – у 0,00% і 14,24%. Доцільним у дослідженні є проведений аналіз змістового наповнення нормативно-правової документації та результатів бесід з педагогічними працівниками з проблеми формування соціальної компетентності у взаємозв'язку уроку та позакласної роботи, що підтверджує необхідність формування у підлітків з ІП окреслених основних соціальні компетентності (п.2.2).

Значної уваги заслуговує, формувальний етап дисертаційного дослідження. У третьому розділі розроблено, впроваджено та апробовано спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з ІП. Обґрунтування методики реалізовувалося у взаємопов'язаній системі уроків та позакласної роботи при описі її системоутворювальних елементів (психолого-педагогічні умови, фактори, принципи та методи) (п.3.1). Спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з ІП представлено програмою, яка охоплює напрями, компоненти та показники, що було визначено та чітко аргументовано при констатації. Найбільш ґрунтовним є розроблення додатків, які безперечно мають велику практичну цінність, розгорнуто доповнюють та поширено показують усі етапи та конкретні елементи педагогічного забезпечення програми формування соціальної компетентності у взаємозв'язку навчального, виховного та корекційно-розвивального процесів (п.3.2). Ефективність впровадження спеціальної методики формування соціальної компетентності підлітків з ІП підтверджена кількісними та якісними показниками. Автор встановив найбільш високу динаміку формування соціальної компетентності підлітків з ІП за поведінковим, мотиваційно-емоційним та особистісно-регуляторним компонентами (показники: «застосування набутих компетенцій у поведінці», «уміння оцінювати та регулювати власну поведінку», «сформованість соціальної рефлексії», «сформованість емпатійних тенденцій у поведінці»), найнижчу – за операційно-змістовим (показники: «соціальна обізнаність», «прогнозування, планування та досягнення результату», «здатність до аналізу

соціальних ситуацій»), що є свідченням низьких пізнавальних можливостей, недостатньої аналітичної та прогностичної здатності підлітків з ІП. У контрольній групі підлітків з ІП значущих змін у показниках сформованості соціальної компетентності після формувального етапу не виявлено. Водночас, результати, отримані автором, є достатніми для формування соціальної компетентності, це вказує на дієвість розробленої ним спеціальної методики та дає підстави стверджувати, що саме взаємозв'язок уроку та позакласної роботи (виховної та корекційно-розвивальної) є основним чинником формування соціальної компетентності підлітків з ІП (п.3.3).

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Високо оцінюючи дисертаційне дослідження, вважаємо за доцільне висловити окремі міркування, що виникли в процесі рецензування роботи та вимагають окремих уточнень і пояснення.

1. Дисертантом обрано достатньо актуальну, важливу та складну тематику наукового дослідження. Соціальну компетентність, виходячи з її логічної цілісності, представлено як інтегративну характеристику особистості, яка включає рівневі та змістові аспекти соціальної поведінки та мобільності, необхідні для успішної соціалізації та соціальної адаптації у системі суспільних взаємин. Отож, її формування можливо було б розпочати на різних етапах розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями. Потребує уточнення та більш детального обґрунтування потреба формування соціальної компетентності для вразливих соціальних груп різного віку із точки зору надання їм вчасної підтримки та їхньої інтеграції у суспільство.

2. На констатувальному етапі дослідження (розділ 2, п. 2.2, с. 137) зазначається, що під час емпіричного вивчення рівнів сформованості соціальної компетентності підлітків з ІП за відповідно окресленими показниками, значну кількість респондентів з ІП було віднесено до мінімального рівня сформованості особистісно-регуляторного компонента, зокрема «дослідження особистісно-регуляторного компонента продемонструвало мінімальний рівень у 65,85% підлітків з ІП та 0,00% у підлітків із НР.....». На наш погляд, представлення детальнішої якісної порівняльної характеристики таких дітей за вищевказаним компонентом та його показниками сприяло б повноті опису констатувального етапу дослідження.

3. На формувальному етапі дослідження розроблено спеціальну методику формування соціальної компетентності підлітків з ІП. На наш погляд, потребує уточнення сам механізм поєднання формування соціальної компетентності з тематикою та змістом уроків, корекційно-розвивальних та виховних занять.

4. На нашу думку, робота тільки б виграла, якби для кращого сприймання результатів експериментального дослідження (висновок , п. 3) у загальних висновках Ви дали більше матеріалів щодо якісного опису результатів проведеного дослідження.

5. У роботі мають місце деякі окремі стилістичні помилки, які безумовно не впливають на сутність та зміст дослідження.

Однак, висловлені зауваження та рекомендації не впливають на високу оцінку та наукову цінність дисертаційної роботи Яна Утьосова.

Усе це дає підстави для **висновку**, що дисертаційна робота «Взаємозв'язок уроку і позакласної роботи як чинник формування соціальної компетентності підлітків з інтелектуальними порушеннями» відзначається самостійністю, актуальністю порушеної проблематики, науковою новизною, концептуальністю та має важливе практичне значення. Чітка логіка, послідовність викладу та доказовість положень – це ті риси, які надають їй цілісності, повноти, завершеності. Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022р. №44, а тому Утьосов Ян Андрійович заслуговує присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 016 «Спеціальна освіта».

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, завідувач відділу
дітей з порушеннями інтелектуального розвитку
Інституту спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України

О.В. Чеботарьова